

Opatički samostan reda Svete Klare

Samostan s crkvicom
krajem 18. stoljeća

Od *Klarisa* do Muzeja grada Zagreba

Niti jedna velikaška palača u ovom dijelu Hrvatske nije u 17. stoljeću imala tako bogata pročelja, kao što su bila samostanska, što treba zahvaliti grofu Gašparu Draškoviću koji je izabrao kvalitetnoga graditelja, čije ime danas više ne znamo

Napisao: **Prof. Silvije Novak**,
Pročelnik Gradskog Zavoda za zaštitu spomenika i prirode
Foto: **MGZ, HRZ, Državni arhiv u Zagrebu i dokumentacija autora**

P olovinom 17. stoljeća sagrađen je opatički samostan reda Svete Klare, jedna od najvećih i najznačajnijih građevina tog stoljeća u ovom dijelu Hrvatske. Danas su od nekad impozantnoga sklopa preostali fragmenti s pregrađenim samostanskim krilima, bez crkve i zvonika koji je bio visok 40-ak metara i dominirao na starim vedutama Zagreba, poput Valvasorove iz 1689.

Klarise dolaze u Zagreb u jeku pro-
tureformacije, u vrijeme kad u Hrvatskoj nije bilo niti jednog samostana za žene. Zagrebački biskup Benedikt Vinković pi-

Maketa situacije iz 17. stoljeća

sao je 1637. Franji Thausiju, provincijalu ugarske franjevačke provincije Sv. Marije: *"Često premišljam o stanju svoje biskupije i o njezinim nedostacima, te među ostalim dolazi i taj nedostatak da u cijeloj Kraljevini Slavoniji nemamo niti jednog zaklona, gdje bi se mogle časno zakloniti i živjeti djevojke iz naše domovine, koje svoje djevičanstvo posvećuju Kristu i koje žele zatvorene u kojem samostanu Njemu*

zauvijek služiti, nego odlaze izvan Kraljevine Slavonije na druge strane i pokrajine, noseći sa sobom svoj miraz".

Osnivanje ženskog samostana je državna briga te o dolasku redovnica raspavlja Hrvatski sabor, 1845. u Varaždinu. Značajna je pomoć Gradeca jer je gradski magistrat "u želji da unaprijedi katoličku vjeru... prepustio... veliki prostor od kuća i zemljišta građana, da se ondje sagradi samostan redovnicama reda Sv. Klare".

Najzaslužniji je za dolazak klarisa u Zagreb grof Gašpar Drašković, veliki crkveni mecena koji je zbog brojnih dobročinstava (*munificijencija*) prema isusovcima u Varaždinu a očito i zagrebačkim klarisama, trpio "mnogo protivnosti i odgovora nenavidnih ljudi", kako bilježi Juraj Habdelić. Njegova sestra Cecilija Uršula Drašković bila je klarisa u samostanu u

❧

**Temeljni kamen
samostana položen
je 1645., a već 1650.
redovnice useljavaju, iako
tada nisu bila sagrađena
sva samostanska krila**

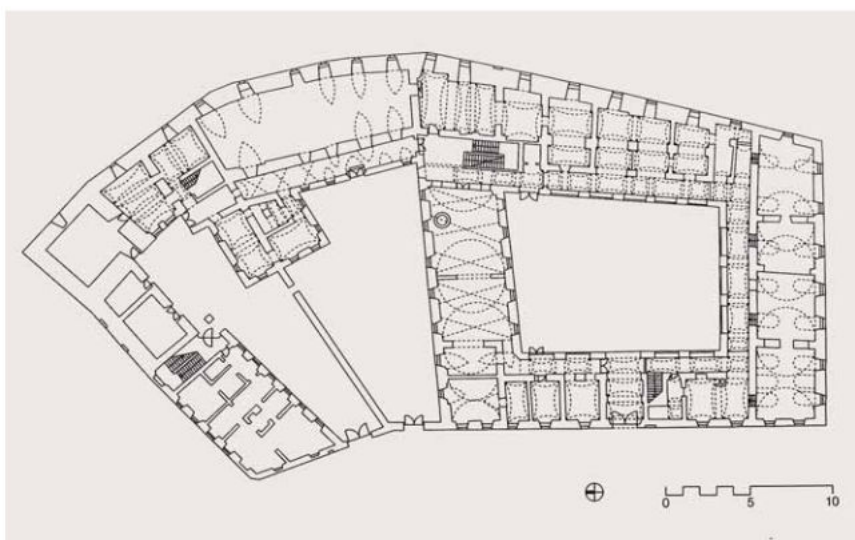
❧

Požunu u Bratislavi te su goleme uplate grofa Draškovića i založna imanja za zagrebački samostan služili gotovo jednom jedinom cilju - da njegova sestra ima "doličan samostan", kako je pisao Cuvaj. Cecilija Uršula Drašković bila je na čelu šest opatica i dvije kandidaktkinje koje su 1645. došle iz Požuna. Najprije su odsjele u Draškovićevom dvorcu u Klenovniku, najvećem kasnorenesansnom dvorcu iz 17. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj. Cecilija Uršula prva je obnašala čast predstojnice samostana - majke *abatissae*.

Strogi red skromnosti

Zagrebački opatički samostan ustrojtstvom je pripadao ugarskoj franjevačkoj provinciji Sv. Marije, a od 1655. Sv. Ladislava. Zagrebačke su se klarise u oblikovanju redovničkog života držale pravila koje je odobrio papa Urban IV., pa se stoga nazivaju "sestre klarise urbanise". Klarise osobno ne mogu ništa posjedovati, ali kao zajednica mogu primati darove. Antun Gršćić objavio je regionalna pravila reda, koja je propisivao poglavar provincije, i za mnoga ističe da su prestroga, ali su vjeran odraz tadašnjeg shvaćanja strogog redovničkog života.

Zagrebačka samostanska zajednica imala je otprilike 25 redovnica: sestre, laikinje, djevice bez zavjeta i novakinje. Iako je svaka djevojka mogla stupiti u red, ipak su u njemu bile uglavnom plemkinje i grofovске kćeri, kako piše Vjekoslav Klaić. U "zagrebačkom kloštru" boravile su pripadnice najuglednijih hrvatskih plemićkih obitelji Draškovića, Patačića, Rattkaya, Ilijašića, Vojkovića, Keglevića. Gotovo je cijeli život (do smrti, 1699.) u tom samostanu provela Judita Petronila, kći hrvatskoga bana Petra Zrinskog i Katarine Frankopan, koja je bila i samostanska predstojnica, *abbatisae*. Ulomak njezine nadgrobne ploče slučajno je pro-

naden u crkvi Svete Marije na Dolcu i danas se čuva u Hrvatskom povijesnom muzeju. U rukama predstojnice nalazila se uprava samostana i ona je zastupala redovnice pred državnim vlastima, čuvala samostanski ključ i pečat te brinula o savjesnom poštivanju svih propisa. Tijekom stoljeća i pol živjele su klarise u samostanu u strogoj klauzuri, skromno odjevene, slijedeći franjevački ideal siromaštva.

Temeljni kamen samostana položen je 1645., a već 1650. redovnice useljavaju, iako tada nisu bila sagrađena sva samostanska krila. Crkva posvećena Presvetom Trojstvu građena je od 1658., a još 1669. dovožen je kamen za dovršetak radova. Crkvu je 1670. posvetio zagrebački biskup

Martin Borković. Gradnju samostanskog sklopa određuju i dva kamena fragmenta, otkrivena tijekom obnove Muzeja grada Zagreba. Zaglavni kamen portala s godinom 1665. najvjerojatnije označuje konačni dovršetak samostanskih krila, a godina 1669., uklesana na spomen-ploči, dovršetak građevinskih radova na crkvi. Dokumenti svjedoče da je samostan proširen na kraju 17. stoljeća jer je Grad 1698. samostanu prepustio "zemljište ili dio zemljišta između zgrade tog samostana i javne gradske kule i spremišta Kraljevine kod Novih vrata... da se u njemu prošire stanovi redovnica". Godine 1706. proširen je samostanski vrt jer su klarise otkupile zgarišta nakon požara koji je te ▶

► godine poharao Zagreb. Samostan je početkom 18. stoljeća zauzimao prostor današnje Opatičke ulice od broja 16 do 22.

Nacrti Franza Mihanovića iz 1787. svjedoče da je samostan imao četiri stambena krila. Tri su krila zatvarala klaustar nepravilnog trapezoidnog oblika, dok se četvrto protezalo uz gradski bedem do Popovog tornja. Uz njega je bio *parlatorij* (samostanska govornica) do kojeg se dolazilo iz gradskog dvorišta, uz nekadašnju žitnicu i kulu – gdje je tada već bila škola. Gradsko dvorište (na nacrtu označeno kao *Vorhof*) i sjeverno samostansko dvorište (označeno kao *Hof*) odvaja zid u kojem je rastvoren kolni ulaz. Uličnu stranu klaustra zatvara usko krilo s arkadnim hodnikom, vezom između sjevernog i južnog krila i samostanske crkve. To je krilo bilo potpuno zatvoreno, bez ijednog otvora prema ulici.

Opatički je samostan imao tridesetak redovničkih ćelija, od kojih je sedam u južnom krilu označeno kao ljetne. Najveća ćelija s dva prozora u sjevernom krilu prema ulici najvjerojatnije je bila ćelija predstojnice samostana.

U samostanu su bila dva refektorija i dvije kuhinje. Refektorij u sjevernom krilu na nacrtu iz 1787. označen je kao stari, što vjerojatno indicira slijed gradnje: od sjevera prema jugu (očito je južno krilo posve dovršeno kad i crkva). Na katu južnog krila bili su kapitularna dvorana, označena kao predvorje – *Vorhof*, i crkveni kor koji je imao unutrašnji dio u samostanu i dio u crkvi, povezane širokim otvorom. To je bio važan dio samostana, gdje su opatice svakodnevno molile časoslov rimsko-serafinskog obreda, a s kora pratile misu jer nisu smjele silaziti u crkvu. Dušobrižničku službu u crkvi obav-

ljali su franjevci s Kaptola, koji su provodili nadzor nad samostanom. Važan dio samostana bio je i *parlatorij* s četiri prostorije za razgovor s posjetiteljima jer klarise nisu smjele napuštati samostansku zgradu.

U najsjevernijem dijelu samostana, uz Popov toranj bili su stanovi za slugu, ispovjedaonice, mrtvačnica i stan samostanskog ispovjednika.

Sačuvani dijelovi samostana

O nekadašnjem izgledu samostanske crkve, osim nacrtu iz 1787., svjedoče i nacrti iz 1816. te nacrti za adaptaciju crkve u kazalište iz 1778. To je bila jed-

nobrodna crkva u duljini tri travaja s izduženim pravokutnim svetištem, nadsvođena bačvastim svodom. Pokraj nje bila je kapela Sv. Katarine Bolonjske i zvonik, sudeći prema nacrtima iz 1816., visok četrdesetak metara. Tlocrt zvonika danas je prezentiran u podu Dvoranskog prečaca.

Jedini vidljivi trag crkve su crveni uglovni kvadri na pročelju samostana, orubljeni bijelom i crnom linijom, slično kao i fragment ugla na nekadašnjoj palači Zrinskih na Markovom trgu, koji je nedavno obnovljen. Tijekom radova pronađeni su zaglavni kamen portala, detaljiran u formi dijamanta s dubokim fasetama,

i spomen-ploča iz 1669., koja spominje grofa Gašpara Draškovića i Juraj Draškovića, biskupa u ugarskom Gyoru, koji je svojim legatom pomogao izgradnju crkve.

Danas su sačuvani samo pojedini dijelovi samostana. Gotovo su u cijelosti sačuvana dva samostanska krila: sjeverno, s prostorima nekadašnjeg refektorija i kuhinje u prizemlju (današnji ulaz u Muzej) i nizom samostanskih ćelija na katu, te sjeveroistočno, s nadsvodenim skladišnim prostorima u prizemlju (u kojem je danas arheološki postav Muzeja). U istočnom krilu sačuvan je podrum (današnja gostionica Stara vura) s bačvastim svodovima i dubokim susvodnicama, karakterističnima za 17. stoljeće. U južnom krilu prezentirani su zidovi unutrašnje sakristije, refektorija i kuhinje u kojoj je djelomice sačuvan originalni pod.

Posebna su vrijednost samostanska pročelja. "Slijepo" ulično pročelje s nizom lažnih prozora s crvenim okvirima identificira vanjštinu muzejske zgrade već 60 godina. Izvorno pročelje otkriveno je 1951., nakon nevremena koje je srušilo noviju zgradu te je iduće godine konzervirano. Slijepi prozori česti su motiv starih kuća, zbog kompozicije i simetričnosti. To može biti samo grilja, kao na Opatičkoj 29, ili naslikana stolarija sa zavjesom, kao na kući Reškovec u Radićevoj ulici. Nigdje, međutim, ne postoji kod nas pročelje komponirano samo s naslikanim prozorima. Upravo je ulično pročelje samostana jednostavnije od njegovih ostalih pročelja, kao da korespondira s utilitarnom jednostavnošću pročelja Zakmardijeve žitnice, sagrađene gotovo istodobno.

Kasnorenesansni prozori s kamenim profiliranim okvirima sačuvani su (i obnovljeni tijekom obnove muzeja) na sje-

vernorn i sjeveroistočnom samostanskom krilu. Južna strana sjevernoga krila zatvara klaustr i to je danas jedino izvorno pročelje. Detaljirana je zlatnožutim razdjelnim vijencima i uglovnim kvadrima dijamantnog oblika. Naslikana sunčana ura najstarija je sačuvana zidna ura u Zagrebu.

Gotovo je potpuno sačuvano sjeverno samostansko dvorište s oslikanim proče-

Sunčana ura - najstarija je sačuvana zidna ura u Zagrebu

Klaustar - danas jedino izvorno pročelje

ljima, raščlanjenim stupovima, lukovima, zabatima i volutastim ukrasima uz prozore, zlatnožute i sive boje. Dvorište je obnovljeno prema konzervatorskim nalazima, 1993.

Niti jedna velikaška palača u ovom dijelu Hrvatske nije u 17. stoljeću imala tako bogata pročelja (osim, sudeći prema nedavno obnovljenim dijelovima, sjemenište - "Crna škola" na Kaptolu iz razdoblja oko 1677.). Uzore treba tražiti u austrijskim zemljama, na čijoj je periferiji Zagreb i bio, te grofu Gašparu Draškoviću koji je izabrao kvalitetnoga graditelja, čije ime danas više ne znamo.

Vojska umjesto kazališta

Samostan klarisa ukinuo je 1782. car Josip II. u jeku reformi, kad su dekretom nestali svi samostani "koji ne naučuju ili bolesnika ne dvore", kako je pisao Tadija Smičiklas. Dekret o raspuštanju samostana u Zagrebu izdan je 27. veljače 1782. Klarise su, uza skromnu otpremninu, napustile zgradu, ali se spominje da je još

Sjeverno samostansko dvorište s parlatorijem

► 1788. nad gradskim vratima bio stan opatica (Klosterfrauen). Možda su one i dalje radile u školi kao učiteljice, ali o tome nema podataka.

Godinama je u samostanu bio Religiozni fond koji je upravljao imetkom ukinutih samostana, a 1785. tu je smještena Komorska uprava pod Ugarskim namjesničkim vijećem u Budimu. U zgradi su, osim različitih ureda, bili službenički i privatni stanovi te skladišta koja je Komora iznajmljivala. Tu su stanovali mjernici sa svojim obiteljima, koji su radili na jozefinskom katastru, a nekoliko godina i glumci dvije njemačke kazališne družine - Ignatza Bartscha i Ivana Weilhammera, koje su nastupale u Zagrebu između 1784. i 1789.

Nekadašnji sjeverni refektorij, kako je pisao E. Laszowski, tada je služio i kao povremena kazališna dvorana, tijekom gostovanja putujućih skupina.

Laszowski je iscrpno prikazao slijed događaja nakon 1788., kad je biskup Maksimilijan Vrhovec crkvu dao rasvetiti (eksekrirati), kako bi poslužila u profanu svrhu.

U gradskom se magistratu raspravljalo o tome da se samostanska crkva adaptira u kazališnu dvoranu. Magistratsko povjerenstvo, na čelu s gradskim sucem Nikolom Babočajem i Weilhaimerom, pregledalo je crkvu i zaključilo da bi se mogla urediti za kazalište (*bequem und vorteilhaft*), što je podržao tadašnji ban Josip Balassa i predložio da u zgradi budu i kazino i redutna dvorana. Sačuvani su nacrti za pregradnju crkve u kazalište s ložom za bana, koje je pronašao Mirko Breyer u Budimpešti. Kazalište je trebalo imati parter, lože i balkon, što je, kako piše Slavko Batušić, "osnova za lijepo i u duhu vremena uređeno kazalište za otprilike 300 posjetitelja, pa bi bio nesumnjiv dobitak za Zagreb, da je došlo do njegova ostvarenja". Naime, priliku da Zagreb već tada dobije stalnu kazališnu dvoranu zakočila je visoka cijena koju je Komora tražila za otkup crkve.

Kad je započeo Austrijsko-turski rat, 1789., rasvećena je crkva tada ponovno pretvorena u skladište erarskoga žita, dok je u prostore bivšeg samostana smještena uprava pješačke pukovnije Franza Karla s kancelarijama, apotekom, laboratorijem i zatvorom u bivšem refektoriju.

Samostan je u to ratno vrijeme (najvjerojatnije 1788.) promijenio i stanovnike i vanjsko lice. Pročelja su oslikana bijelim

— ❧ —

**Dekret o raspuštanju
samostana izdan je 27.
veljače 1782. i klarise su,
uza skromnu otpremninu,
napustile zgradu**

— ❧ —

vijencima i pilastrima koji su se isticali na crvenim zidnim ploham, a očito je iz praktičnih razloga, da bi se ulica povezala s nekadašnjim klaustrom, rastvoren kolni ulaz s kamenim portalom, detaljiran rozetama i pletenicama - rani primjer baroknog klasicizma u Zagrebu.

Vojska je ostala u zgradi desetljećima. Vojni uredi i apoteka te Religiozni fond još su 1816. bili u tada već derutnoj zgradi sa zapuštenom crkvom, od koje je "prijetila opasnost prolaznicima da ne stradaju od njezinih ruševina".

Samostanska je crkva 1819. prodana barunu Adamu Peharniku, a nakon njegove smrti, grofu Franji Vojkffyu i gradskom konzulu Josipu Stajdaheru koji je 1824. na mjestu samostanskog vrta sagradio kuću s bidermajerskim pročeljima, koja i danas postoji u Opatičkoj 16. Crkva je srušena 1823., ali je razbacani materijal još godinama nagrdivao ovaj dio grada. Nekadašnje je crkveno zemljište 1835. prekupio grof Karlo Drašković i 1838. sagradio veličanstvenu palaču - *magnificum domum*, kako bilježe suvremenici. Godine 1846. prodao ju je ilir-

skim preporoditeljima - to je slavna Ilirska dvorana, središte kulturnog života Zagreba polovinom 19. stoljeća. Prolaz prema tadašnjoj Dugoj ulici August Šenoa je 1878., u čast ilircima, nazvao Dvoranski prečac.

U prvoj polovini 19. stoljeća nekadašnja je samostanska zgrada ponovno pregrađena. Južni dio zgrade pripadao je Komorskoj administraciji, a sjeverni političko-zakladnoj blagajni.

Pošta i financije, pa muzej

Nije točno poznato kada je u zgradu smještena i listovna pošta koja je dolazila u Zagreb dva puta na tjedan iz Beča. Već se 1816. gornji dio današnje Opatičke ulice naziva *Post GaSSe*. Carsko-kraljevski poštanski ured ovdje je bio već dvadesetih godina, o čemu svjedoči tzv. Hallerov plan Zagreba. Pretpostavlja se da je adaptacija bivšeg samostana provedena u vrijeme rušenja samostanske crkve 1823. Nacrti iz 1831., koje je crtao inženjer Ludvig Berger, svjedoče da je bivši samostan već bio prilagođen novoj namjeni: poštanskom uredu i komorskoj administraciji.

U nekadašnjem južnom refektoriju su prostorije poštanskog ureda do kojeg iz ulice vode vrata i novo stubište, a u sjevernom su refektoriju remiza za poštanska kola i staje za konje. Tu su i stan za poštanskog pakera, soba za ekspeditora kola poštanskih konjanika, a na katu novog zapadnog krila (sagrađenog na mjestu samostanskog hodnika) stan ekspeditora pošte, kojem pripadaju i jedna remiza za kola i drvarnica u prizemlju te soba za njegova husara. Na katu je tada,

osim prostranog stana komorskog administratora i komorskih ureda, bio i arhiv kraljevskog tiska te soba za inženjera, u kojoj je najvjerojatnije odsjedao Ludvig Berger.

Bergerovi nacrti svjedoče da je samostanska zgrada gotovo potpuno pregrađena. Izmijenjeni su interijeri južnog i istočnog krila, srušeni stari i izvedeni novi svodovi, a razina poda u svim je krilima izjednačena sa sjevernim, koje je bilo više. Sagrađeno je novo zapadno, ulično krilo, čime je smanjena tlocrtna površina nekadašnjeg klaustra. Nad cijelom je zgradom izvedeno novo krovništvo, znatno niže od starog samostanskog, a na pročeljima rastvoreni novi prozori. Tim je zahvatima nekadašnja samostanska zgrada dobila izgled jednostavne, uredske, državne zgrade iz prve polovine 19. stoljeća. Prostori današnjeg Muzeja zapravo više i nisu prostori samostana, nego različitih ureda i činovničkih stanova iz 19. stoljeća.

U vrijeme Bachovog apsolutizma, 1851. je u zgradu smještena Kraljevska financijska zemaljska direkcija. Različiti financijski uredi, zajedno s državnom blagajnom i katastralnim arhivom osta-

li su ovdje gotovo stoljeće. Državna blagajna bila je ovdje sve do izgradnje nove sabornice na Markovom trgu, 1910. O vremenu kad je u Opatičkoj 20 bilo financijsko ravnateljstvo svjedoči strazarnica uz muzejski ulaz, s kamenim okvirom niše i pažljivo isklesanim konzolama nadstrešnice, te kameni prozori s rešetkama i željeznim kopcima i kameni vratni okviri na ulazu u prostore državne blagajne u prizemlju istočnog i južnog krila, s metalnim kopcima, osigurani s tri brave. Iz tog vremena potječe i dvojezični ulični natpis, naslikan na žbuci - latinicom u kurzivu i goticom, hrvatskim i njemačkim jezikom: *Opatička Vulica* – Nonnen GaSse. Od 1850. ulični su natpisi samo na hrvatskom jeziku, a 1878. uvedene su

metalne ulične ploče od špijatera.

U slavnoj buni protiv mađarona, 1883., demonstranti su i s ove zgrade pobacali ploče s mađarskim grbovima, o čemu svjedoči protagonist tih događaja, Ivan Peršić. Jedna se ploča danas čuva u Muzeju grada Zagreba, koji nekadašnju samostansku zgradu koristi od 1947.

Svi mi koji smo još kao učenici susjedne škole išli u Muzej sjećamo se upečatljivog starog postava iz 1949., koji je postavio tadašnji ravnatelj Franjo Buntak, u suradnji s Leljom Dobronić i slikarom Mijom Bišćanom. Novi stalni muzejski postav otvoren je 1997., nakon dugogodišnje obnove kojoj su prethodila arheološka i konzervatorska istraživanja koja su omogućila prezentaciju muzejske zgrade - koja je i sama muzejski eksponat te arheoloških nalaza *in situ*. Osim Vinka Ivića, ravnatelja Muzeja i voditelja projekta, u obnovi su sudjelovali Nada Premerl, autorica muzeološke koncepcije portreta Zagreba u 45 karakterističnih tema, arhitekt Željko Kovačić, autor oblikovanja postava i enterijera te pisac ovih redaka kao voditelj konzervatorskih istraživanja i prezentacije muzejske zgrade. ●

udvoje za 800kn
posebna cijena ✈
za poseban vikend

Promotivna cijena odnosi se na dvije povratne karte za letove unutar Hrvatske, uz uvjet da dvije osobe putuju zajedno u oba smjera. Putovati možete isključivo subotom i nedjeljom do 24. ožujka 2013. g. Cijena uključuje pristojbe zračnih luka i naknadu za izdavanje karte (TSC). Broj mjesta po promotivnoj cijeni na svakom je letu ograničen.

Uz karte ostvarujete dodatne pogodnosti kao i posebne cijene smještaja u odabranim hotelima.

062 500 505, *500 samo za pozive iz HR
preko mobilnih mreža

croatiaairlines.hr

A STAR ALLIANCE MEMBER ✨

CROATIA AIRLINES